

LA DONA CATALANA I ELS ESTUDIS FOLKLÒRICS A PRINCIPIS DEL SEGLE XX:
RECUPERANT LES GENEALOGIES PERDUDES*

Laura Villalba Arasa
Universitat Rovira i Virgili

És un fet curiós, veure l'indiferència dels homes en general pe'l Folk-lore y en cambi trovar-se ab un notable estol de senyoretes que s'hi dedican.

Rossend Serra i Pagès¹

1. *Una breu justificació*

L'article que segueix mostra una part menuda de la recerca que estic duent a terme des de finals de 2010. Emmarcada en l'àmbit de la literatura dins del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, la meua línia d'anàlisi gira a l'entorn de dos eixos: el folklore i els estudis literaris de gènere.

L'objectiu, doncs, és espigolar en el paper que van tindre les dones en relació amb el folklore català, ja que les veus femenines són un dels aspectes menys coneguts i menys estudiats d'aquesta branca de la literatura, tant a nivell nacional com internacional.

Tanmateix, em cal insistir en el fet que el que segueix és una mostra d'allò que s'esdevindrà. Una mostra perquè, per bé que la recerca i els seus resultats van avançant de manera positivament notable, un article d'unes pàgines determinades no pot recollir tota la informació aplegada fins ara. És, per tant, el material introductori de l'estat de la qüestió, la metodologia de recerca inicial i els resultats escrutats fins a un cert punt del que acabarà constituint, com veurem més endavant, un catàleg exhaustiu dels noms i cognoms de les dones que durant més de tres dècades van formar part de la recol·lecció, transmissió i estudi del folklore català i que, fins no fa molts anys, ni se n'havien escrit els noms, ni sabíem que existien.

* Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644), del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, i s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

¹ Rossend Serra i Pagès pronunciava aquestes paraules en la presentació de la folklorista Adelaida Ferré i Gomis al Centre Excursionista de Catalunya, en data desconeguda segons el document inèdit localitzat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. No obstant això, en la crònica del Centre Excursionista de Catalunya de desembre de 1906 es referencia el següent: «Dia 15 de Novembre. La senyoreta Adelaida Ferré y Gomis, després de la presentació feta pel seu mestre en Rossend Serra y Pagés, va llegir la primera tanda de *Rondalles cerdanes comentades*». Per tant, es podria tractar de la mateixa presentació.

2. Què tenim?

Fins al moment no són gaires els treballs o monografies que estudien les dones en tant que folkloristes, recol·lectores, transmissores o traductores de materials procedents de la tradició oral. És sobretot a partir de l'interès d'algunes de les poblacions que van veure nàixer algunes de les folkloristes, des d'on s'ha iniciat la tasca de visibilització i recuperació d'aquelles genealogies femenines silenciades. Cal alertar a qui llegisca aquestes línies que molts cops això no és suficient i els treballs publicats pels ajuntaments o ens locals no han aconseguit depassar les fronteres per fer-les visibles i posar la seua tasca a l'altura de la tasca mateixa que van fer els hòmens que els hi foren coetanis. És bo no oblidar, a més, que la història, almenys encara els primers anys del segle passat, havia estat escrita bàsicament per hòmens. Hòmens que parlaven d'hòmens i de la faena que aquests feien en relació amb totes les branques de la ciència. La literatura, i en el nostre cas específic el folklore, no n'ha estat una excepció.

Amarada de Virginia Woolf, Montserrat Roig plantejava la necessitat de construir una genealogia femenina atès que la cultura universal és, o ha estat, gairebé masculina i durant molts anys només se n'han escapat alguns noms de dona, esparsos.² El treball que segueix pretén donar veu i valor, en la mesura que siga possible, a aquells noms que formen part d'una llista quantitativament i qualitativa gens menyspreable de dones que durant el primer terç del segle xx van fer una tasca incommensurable en el camp de la recerca, recol·lecció i transmissió de la tasca folklòrica, encetada al xix i en plena puixança en els anys que enceten el segle de la modernitat. Pretén fer-les visibles. Anem a pams.

Els estudis de o sobre dones folkloristes publicats fins al dia d'avui són treballs de recerca i edicions tan rigoroses com la cura del *Rondallari de Pineda* duta a terme per l'antropòloga Josefina Roma (Llorens 2006); *El cançoner de Pineda*³ de la mateixa folklorista, editat per l'Ajuntament de Pineda de Mar (Llorens 1992); també sobre la folklorista de Pineda emigrada a Buenos Aires, Sara Llorens, Joan Pujadas n'ha editat l'*Epistolari (1901-1954)* (Llorens 2004) i l'*Àlbum Sara Llorens* (Llorens 2004). A finals de la dècada dels noranta, Dolors Grau va editar *Memòries d'Irene Rocas (1861-1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona* (Grau 1999) i, en la mateixa línia, Rosa Angelats i Pep Vila van tindre cura de *Refanyans i dites populars de Llofríu, recollides per Irene Rocas* (Rocas 2004). Més recentment, Joan Soler i Amigó ha publicat la monografia sobre Joana Vidal: *Joana Vidal, folklorista* (Soler i Amigó 2010).

² Cal tindre en compte, a més, que la (re)construcció de les genealogies femenines és una de les línies bàsiques i principals per a moltes de les escoles teòriques en els estudis de dones, gènere i feminismes.

³ Rossend Serra i Pagès l'introduí als estudis folklòrics i, fruit d'aquest interès, el 1931 va publicar el *Cançoner de Pineda* (Llorens 1931).

Amb aquest repàs bibliogràfic sobre l'estat de la qüestió es pot observar com una de les folkloristes més estudiades és Sara Llorens Carreras; per tant, i a propòsit d'això, és bo comentar que actualment Josefina Roma està estudiant el llegendari de l'autora de Pineda i, en la mateixa línia, Joan Borja recentment n'ha descobert unes llegendes alacantines inèdites que seran estudiades, en breu, per la filòloga Anna Francés. A part d'aquests estudis monogràfics sobre folkloristes concretes, convé destacar el treball de Dolors Llopart. Ella i Josefina Roma han estat pioneres a l'hora d'interessar-se per l'estudi de les dones folkloristes del primer terç del xx.

Actualment Carme Oriol dirigeix el projecte interuniversitari «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions». La present recerca s'emmarca dins d'una de les principals línies d'investigació d'aquest projecte que és l'estudi de l'aportació realitzada per les dones folkloristes del primer terç del segle xx.

El meu treball, doncs, se situa en un marc temporal molt delimitat: els anys que van des de l'inici del segle xx fins a l'esclat de la Guerra Civil. És evident, no obstant això, que no es poden obviar els inicis de l'interès pel folklore a Catalunya al llarg de la segona meitat del segle xix, quan es van fer les primeres temptatives per documentar expressions populars i tradicionals catalanes, de la mà del moviment nacionalista català amb conecreació amb el moviment de la Renaixença. De la mateixa manera, doncs, s'ha de fer especial atenció a la contribució de les primeres dones que es van interessar per la recollida de materials procedents de la tradició oral i que van desenvolupar la seua tasca a finals del segle xix. En el darrer terç d'aquest segle, i emmarcades dins del Romanticisme i la Renaixença, hi trobem les figures de Maria del Pilar Maspons i Labrós⁴ i de Joaquina Santamaria i Ventura⁵, conegudes respectivament amb els pseudònims de Maria de Bell-lloch i Agna de Valldaura.

⁴ Per apunts i notes sobre la figura de Maria del Pilar Maspons i Labrós en tant que folklorista, vegeu: Armangué (2004).

⁵ Nata a Barcelona a poc temps d'encetar la segona meitat del segle xix, Joaquina Santamaria i Ventura, escriptora i folklorista, va participar en el moviment de la Renaixença i va signar la seva obra sempre amb el pseudònim Agna de Valldaura. Va col·laborar en diverses revistes de l'època, entre les quals destaquen *Lo Gay Saber*, *L'Aureneta de Buenos Aires* i *La Lluanera de Nova York*. Com a folklorista va publicar el recull *Tradicions religioses de Catalunya* (1877), que va ser traduït al castellà el 1925. A la col·lecció «Lectura popular» va publicar el llibre *Tradicions*. Per més informació sobre l'autora, vegeu l'article de Carme Oriol (Oriol 2011b), dins *Diccionari Biogràfic de Dones*, <<http://www.dbd.cat>>.

3. Punt de partida

Recorregut aquest camí, molt necessari per saber què teníem, d'on havia de partir un estudi que s'adigués a les característiques que volia donar-li, em calia trobar una referència. La vaig trobar, clarament, en el llibre que un grup de dones entusiasmades amb la faena que havia fet el seu mestre, van fer a Rossend Serra i Pagès —figura clau, teixidor principal de l'estol de dones folkloristes pendents de catalogar. En aquest sentit, el punt de partida van ser les informacions que es trobaven al llibre *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebls en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*.

En el capítol inicial del llibre, intítulat «Ofrena», apareix una llista amb els noms i els cognoms de les seixanta-vuit alumnes de Serra i Pagès a les classes de folklore que va impartir a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona des de l'1 d'octubre de 1901 fins al 1917. Serra i Pagès va creure en la dona com a bona col·laboradora i així ho anotava Sara Llorens en la nota biogràfica sobre el mestre Rossend Serra i Pagès (Serra i Pagès 1926: XII):

Comprentent aleshores lo molt que hi havia per recullir a la nostra terra, y lo que urgía ferho si no's volía passar el risch de perdreho per sempre, tot escrivint un tractat (el primer de Catalunya) de Folklore —base del programa a explicar— obría el 1.er d'Octubre de 1901 en la «Escola d'Institutrius y altres carreres per a la Dòna» un curs de Folklore.

Aviat va comprendre que no anava errat a l'esperançar de la dòna bona col·laboració. Les de-xebles, que havien començat el curs meravellades d'una ciència tan vella y tan nova alhora, se'n varen compenetrar aviat, y finides les vacances de Nadal posaven ja en mans del Mestre un gran bagatge de material recullit en mants indrets de Catalunya... Ab aquest estímulo va repetir el curs l'any següent. Y l'ha anat repetint posteriorment a la mateixa Escola fins l'any 1917 [...] [V]a obrir també càtedra de Folklore en altres entitats com en la «Societat de Ciències Naturals de Barcelona (Club Muntanyench)» [...] y en l'«Institut de Cultura per a la Dòna» ahont va donar un curset el 1915.

Com deia més amunt, Serra i Pagès va creure en la dona com a bona col·laboradora i les seues alumnes, meravellades del folklore com a ciència, descrita per elles, «tan vella y tan nova alhora», abans del Nadal de 1901 posen a disposició del folklorista «un gran bagatge de material recollit en mants indrets de Catalunya».

Així doncs, un punt de referència cabdal en la recerca que just s'inicia és el paper que van tindre les institucions que, d'una manera o d'una altra, van fonamentar el paper de les dones en l'estudi del folklore. Josep M. Ainaud (Prats 1982: 57) diu que:

El període comprès entre la darrerïa del segle XIX i l'acabament de la guerra civil de 1936-39, és un dels grans moments de la cultura catalana. Això fou possible perquè, a l'esforç

individual i a les iniciatives privades —iniciades a la segona meitat del segle XIX amb el moviment de la Renaixença— (...) es va unir ja al segle XX, l'intent de crear unes institucions pròpies d'un Estat. El fet es va repetir en dues ocasions: la Mancomunitat (1914-24) i la Generalitat (1931-39), separades per la dictadura de Primo de Rivera i anul·lades pel règim totalitari implantat com a resultat de la guerra civil.

A aquestes s'hi afegeixen altres que no per menys grans han deixat de ser punts de referència cabdals en l'estudi i l'impuls del folklore al nostre país i en l'ensenyament per a les dones. Parlem d'institucions tals com l'Escola d'Institutries i Altres Carreres per a la Dona, l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, empresa personal de Francesca Bonnemaïson i Farriols o el mateix Centre Excursionista de Catalunya.

Rosend Serra i Pagès va fer una gran tasca per l'educació de les dones de les primeries del segle XX, en totes les matèries i molt específicament en el folklore. Guichot i Sierra (1984: 222) escriu les següents paraules a propòsit de la tasca del folklorista en relació amb la formació de les seues deixebles i amb l'interès que els cursos de folklore els van despertar:

3.º Enseñanza: Explicación de un *curso de Folklore* en la Escuela de Institutrices, hasta 1917 en que se cerró la Escuela, cuyo programa, compuesto de quince lecciones, dando diversas designaciones inventadas por el autor, comprendía: origen y concepto del Folklore, medios de expresión, Novelística y sistemas de interpretación, Paremiología, Enigmística, [...]. Varias de las *discípulas* del señor Serra se aficionaron a los estudios folklóricos y publicaban colecciones y artículos en los periódicos.

Així, no és gens estrany que el 1926, data de la publicació de l'obra en honor al Mestre, les seues deixebles havien escrit, entre altres, a les revistes: *Catalunya*, *Catalana*, *El Puigmal*, *El Catllar* o *La Pàtria*. Hi van publicar nombrosos materials d'interès folklòric: rondalles, llegendes, oracions, cançons, jocs d'infants... i estudis diversos que versaven sobre la ciència del folklore. A tall d'exemple destaquen l'article de Maria Baldó i Massanet «Valor pedagògic del Folklore» (Baldó 1906: 143-144)⁶ i «“Las mil y una nits” y las rondallas catalanas» (Soler i Amigó 2009: 83-92) de Joana Vidal Tarragó a la revista *Art jove* (Vidal 1905: 5-10); «Idea de la epopeya finlandesa “El Kalewala” y analogías que presenta ab la rondallística catalana», una conferència pronunciada per Manel Fina i Vergés el 13 de novembre de 1909 al Centre Excursionista de Catalunya, com a inauguració del curs de Folklore del mateix any (Fina 1916). A aquests s'ha d'afegir el compendi d'articles *De folklore* d'Adelaida Ferré Gomis a «Lectura Popular»: «A propòsit d'una

⁶ Podeu consultar l'article sencer a <http://mdc2.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=/artjove&CISOPTR=162&REC=7>

pràctica curativa», «Coteig de les rondalles de Perrault» i «El símbol a Barcelona» (Ferré s.d.⁷:106-128). Per últim cal destacar el treball de Mercè Ventosa i Roca, *Ulisses y Polifem en la rondallística catalana* (Ventosa 1910).

4. El mètode

Partia, així, d'un grup de dones que estaven treballant intensament la tasca folklòrica. D'elles, en la majoria dels casos, només ens n'han arribat estudis molt esparsos, sovint noms solts, alguns dels quals ara s'han pogut recuperar. La majoria dels noms de les dones que constituïen aquella llista inicial eren tan desconeguts que els primers moviments que es van haver de fer passaven per l'intent de localització en grans obres de consulta tan generals com enciclopèdies. Tant si s'hi localitzaven com si no es va recórrer al *Diccionari Biogràfic de Dones*. Posteriorment va començar el buidat de l'hemeroteca de *La Vanguardia*, ja que la majoria de les dones que es tracten van pertànyer a la classe burgesa benestant i, per tant, tot i que sovint lligades als noms dels marits, pares o germans, són objecte de notícies de diversa índole: una trobada de puntaires, un curs, conferències aquí o allà o, molt freqüentment, necrològiques. Aquesta tasca encara resta oberta, ja que la quantitat de noms que duc entre revolta, és considerable.

Fet això es va confeccionar un quadre (vegeu ANNEX 1) amb els noms de les seixanta-vuit primeres dones que s'ha ampliat fins a gairebé 90 noms amb el treball dut a terme pels investigadors i les investigadores del projecte «Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions».⁸ El quadre marca si s'ha trobat informació o no sobre tal folklorista en tal publicació o en tal altra. La informació està organitzada segons la font de consulta: l'apartat de consulta general acull l'*Enciclopèdia Catalana* [EC] i el *Diccionari Biogràfic de Dones* [DBD]; el següent apartat es refereix a una part de les publicacions periòdiques del corpus total de publicacions del *Repertori*. Les revistes que apareixen al quadre són una mostra del total de publicacions que s'han buidat o que s'han de buidar, a més, com es pot llegir a l'ANNEX 2 algunes encara es troben en procés de treball. La següent columna dóna notícia de si les dones identificades tenen treballs que poden ser fàcilment localitzables als catàlegs bibliogràfics de la Biblioteca de Catalunya [BC] i al Col·lectiu d'Uni-

⁷ Tot i que no se'n sap amb exactitud la data, el compendi d'articles *De folklore* fou publicat a l'entorn de l'any vint del segle passat.

⁸ Es tracta d'un projecte de recerca interuniversitari d'I+D dirigit per Carme Oriol i coordinat des de la URV que pretén localitzar i inventariar les dades referides a les obres de la literatura popular catalana i els noms d'autors i autores i recol·lectors i recol·lectores per a facilitar-ne l'estudi. El projecte compta amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació (ref. FFI 2009-08202/FILO).

versitats Catalanes [CCUC]. La darrera i última secció del quadre correspon a les informacions que apareixen als volums dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* [M]. Aquesta secció també aplega els noms de les seixanta-vuit alumnes de Serra i Pagès als cursos de Folklore de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona [Deix].

Gràcies al buidat fet fins al moment s'ha recuperat una gran quantitat de material biobibliogràfic que s'ha classificat, autora per autora, dins d'una base de dades que duu per títol «Dones folkloristes» (vegeu ANNEX 3). Es tracta d'una base de dades en format FileMaker —d'ús intern— des d'on es gestionaran els materials i que organitzarà de manera racional i accessible tota la informació que des de l'inici del procés s'ha anat localitzant. La construcció d'aquesta base de dades va ser una de les tasques més inicials del projecte. Actualment, compta amb un total de 127 fitxes, totes referents a dones folkloristes, ja siga com a autores o com a objecte d'estudi.⁹

5. Resultats

L'Ofrena, la Nota Biogràfica de Sara Llorens i la bibliografia consultada em van posar al dia de l'estat de la qüestió. Ha estat, però, a partir de l'anàlisi dels materials que formen part del corpus de publicacions del projecte abans esmentat, que s'ha pogut comprovar, efectivament, l'activitat folklòrica d'aquestes dones.

És evident que no puc mostrar ara i aquí tot el material localitzat fins al moment, ja que els resultats són quantitativament notoris i notables. He fet una divisió del corpus de dones en tres grans grups i mostraré a continuació alguns dels resultats que exemplifiquen o caracteritzen cadascuna de les tres divisions. Pel que fa als noms de les folkloristes, quan les citaré ho faré, en el cas que els haja pogut recuperar, amb els cognoms de bateig i no amb els cognoms adoptats després de casades.

El primer grup el constitueixen aquelles dones de les quals teníem notícia abans d'iniciar la recerca i de qui s'havia comprovat efectivament que, d'una manera o d'una altra, havien treballat en l'empresa folklòrica. Avançada la investigació s'ha pogut ampliar la seua aportació a la disciplina. Són noms com: Francesca Bonnemaïson i Farriols, Adelaida Ferré Gomis, Sara Llorens Carreras, Joana Vidal Tarragó o Maria Baldó Massanet, per citar només alguns exemples. A part dels articles folklòrics ja coneguts i publicats a «Lectura Popular», Adelaida Ferré va recollir materials que va publicar a, com a mínim, quatre revistes. Així, a la revista *Catalunya* va publicar dues rondalles, una a la revista *Feminal*, una altra a l'*Arxiu de Tradicions Populars* i set a la revista *Catalana*; en aquesta última

⁹ Vegeu ANNEX 3.

revista hi va publicar, també, una llegenda i dos anècdotes referides al rector de Vallfogona. Així mateix, Joana Vidal, va publicar un compendi de fórmules mnemotècniques a la *Catalana*, i quatre rondalles a *Catalunya*.

En el segon grup hi ha les veus femenines que no coneixíem i de qui el buidat de diverses publicacions ens ha facilitat el nom, complet o no, però que no hem pogut localitzar biogràficament encara. De totes maneres, hem trobat rastres de materials procedents de la literatura popular recollits per les folkloristes que formen part d'aquest grup. Emilia Gassiot Llorens va publicar, com a mínim, una rondalla a la revista *Catalana*. Parlem sempre de mínims, ja que el motor de la recerca just està començant a funcionar i es té la certesa que l'anàlisi de materials seguirà donant molt bons resultats. Montserrat Cardús¹⁰ va publicar, també a la revista *Catalana*, una cançó, una rondalla i un aplec de parèmies. A la revista *Catalunya* Gumersinda Mata va publicar una llegenda i una rondalla; en aquesta mateixa, Carme Bofill va publicar una rondalla que s'ha pogut catalogar, gràcies a l'utilíssima eina RondCat¹¹ i als índexs tipològics de la rondalla catalana (Oriol/Pujol 2003 2008), amb el número ATU 707 de l'índex internacional de catalogació (Uther 2004): *The Three Golden Children*/«Els tres fills amb l'estel al front» i que ella va recollir sota el títol «Los bessonets». Altres noms que incloem en aquest bloc són: Empar Andreu i Baró, Josefina Solsona i Querol, Àngela Maleras o Dolors Serra.

Les dones del tercer i últim grup, que és el més nombrós, són els noms que coneixem a partir de la llista que s'inclou al llibre que les alumnes van fer per a Serra i Pagès i que, en principi, van treballar la recol·lecció folklòrica ni que fos, simplement, com a treball de classe. Tot i que és molt probable que a mesura que avança la recerca pugui localitzar-se el material recollit per les dones que formen part d'aquest grup, de moment no s'ha circumscrit. El que sí que hem aconseguit, en alguns casos, és recuperar-ne la identitat sencera, gràcies, sobretot, a les informacions aparegudes a *La Vanguardia*, i lligades sempre no al que van ser sinó al que van esdevindre després d'haver-se casat; o per ser filles de, mares de o germa-

¹⁰ En el moment d'escriure aquestes ratlles he pogut comprovar que Montserrat Cardús (Terrassola i Lavit o Torrelavit 1887 – ?) va ser una obrera i teixidora que es va convertir en una de les informants més productives de la folklorista Adelaida Ferré i Gomis (Barcelona 1881 – Barcelona 1955).

¹¹ RondCat és la base de dades en línia del projecte de catalogació de les rondalles catalanes, finançat per la Universitat Rovira i Virgili (URV) i pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC) de la Generalitat de Catalunya. Trobareu tota la informació sobre el projecte de catalogació de les rondalles catalanes a l'adreça: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>

nes de tal home o tal altre. Aquests són els casos de Concepció Coca de Velloso o Ilda Bosch. Els seus noms responen, segons s'ha pogut comprovar, a Concepció Coca i Codina i a Clotide Bosch i Clamell, una pintora casada amb Ildefons Cerdà. En aquest grup hi ha altres noms: Maria M. de Fernández, Maria Mirapeix de Mirapeix, Emilia Torras de Plana, Núria Roquer, Maria Artigas, Montserrat Miquel i Solà, entre molts.

6. *A tall de conclusió*

En aquest punt de la recerca s'estan seguint dos camins que en trobar-se al final del recorregut donaran com a resultat un catàleg exhaustiu dels noms de les dones que van treballar la col·lecció, recol·lecció i, en alguns casos traducció, de materials diversos procedents de la tradició oral. Aquestes dos línies són, d'una banda, la faena detectivesca, si es vol, de localitzar, ubicar i catalogar els noms que fins a dia d'avui resten en l'anonimat a fi i efecte de poder-ne fer una categorització biogràfica completa i, de l'altra, l'anàlisi dels materials fruit de la seua participació activa per confegir així el catàleg de les dones que durant més de tres dècades van formar part de la tasca folklòrica.

Si com Dolors Llopart feia notar a la introducció de l'article «L'estudi de la cultura popular», el llibre *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981* (Llopart/Prat/Prats 1982) constituïa «el primer intent de seguir el fil d'una història gairebé clandestina, de tan desconeguda» (Llopart 2008: 13), la meua recerca vol seguir el fil d'una altra història clandestina: la història desconeguda de les dones folkloristes del primer terç del segle passat.

L'aportació al folklore per part de les dones ha estat, des dels inicis de l'interès a Catalunya per aquesta disciplina, molt notable quantitativament i qualitativa. Aquest fet s'ha pogut comprovar gràcies, primerament, a les aportacions que els estudiosos havien fet interessant-se per aquesta tasca de recollida, col·lecció o traducció de materials folklòrics per part de les dones, però sobretot al buidat de nombroses publicacions catalanes setmanals, quinzenals o mensuals; a la visita a diversos fons bibliogràfics, arxius històrics i institucions creades els primers anys del segle passat i dedicades a l'ensenyament per a les dones; i a la consulta de diaris en hemeroteques digitals. Sabíem, en començar la recerca, que hi havia hagut dones que s'havien interessat pel folklore, ja des dels inicis, i ben prompte la llista va començar a créixer i els materials que avui per avui tenim entre mans reforcen la hipòtesi que, efectivament, va existir un teixit ben configurat de dones folkloristes, perfectament, a més, relacionades entre si.

D'aquesta manera, pren força la cita de Rossend Serra i Pagès amb què s'ençetava el present article i que era la curiositat del fet de veure la indiferència dels

hòmens en general pel folklore i, això no obstant, trobar «notable estol de senyoretetes que s'hi dedican».¹²

Hem observat, doncs, com efectivament al costat dels hòmens que van treballar el folklore durant aquestes dècades tan properes al canvi de segle, hi va haver dones que van faenejar intensament en aquesta disciplina i que, la història i els cànons, han tingut en compte només en part.

BIBLIOGRAFIA

- ARMANGUÉ, J. (2000): «Contribució a l'epistolari de Josep Carner: Rossend Serra i el Folklore alguerès a la revista *Catalunya* 1903-1905», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 309-324.
- (2004): «Presentació», dins M. DE BELL-LLOC, *Llegendari*, Barcelona, Fundació Privada de Bigues i Riells / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-29.
- BALDÓ, M. (1906): «Valor pedagògic del folklore», *Art Jove: revista quinzenal* 2, núm. 9 (15 d'abril de 1906), p. 143-144.
- BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana*.
- Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <<http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat>> [data de consulta: març 2012].
- FERRÉ, A. (s.d.): *De folklore*, Barcelona, Il·lustració Catalana, p. 106-128.
- FINA, M. (1916): «Idea de la epopeya finlandesa “El Kalewala” y analogies que presenta ab la rondallística catalana», *La Veu Comarcal* 3, núm. 125 (26 d'agost, 1916), p. 4-5; núm. 126 (2 de setembre, 1916), p. 4-5; núm. 127 (9 de setembre, 1916), p. 3-4; núm. 129 (23 de setembre, 1916), p. 4-5; núm. 131 (7 d'octubre, 1916), p. 4-5; núm. 132 (15 d'octubre, 1916), p. 3-5; núm. 133 (21 d'octubre, 1916), p. 3-4.
- GRAU, D. (1999): *Memòries d'Irene Rocas (1861-1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona*, Palafrugell, Arxiu Municipal de Palafrugell.
- GUICHOT i SIERRA, A. (1984): *Noticia histórica del folklore*, Sevilla, Junta de Andalucía-Consejería de Cultura.
- LLOPART, D. (2008): «L'estudi de la cultura popular», dins J. SOLER i AMIGÓ (ed.) (2005-2008), *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Generalitat de Catalunya, vol. x, p. 13-71.
- LLORENS, S. (1931): *El Cançoner de Pineda: 238 cançons populars amb 210 tonades*, Barcelona, Joaquim Horta Impressor.
- (1992): *El Cançoner de Pineda: 238 cançons populars amb 210 tonades*; pròleg Josep Romeu i Figueras, Barcelona, Alta Fulla.
- (2004): *Àlbum Sara Llorens*; recull, notes biogràfiques i bibliogràfiques i edició de Joan Pujadas, pròleg de Toni Sala, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- (2004): *Epistolari (1901-1954)*; recull, prefaci, notes i edició de Joan Pujadas i Marquès, pròleg de Josep Ferrer i Costa, Barcelona, Fundació Pere Coromines.
- (2006): *Rondallari de Pineda*; introducció i estudi de Josefina Roma, il·lustracions Waldesca Santana, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- ORIOI, C.; PUJOL, J. M. (2008): *Índex of Catalan Folktales*, FFC 294, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.

¹² Vegeu nota 1.

- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'Etnopoètica. Teories i formes en el folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- ORIOI, C. (2011a): «Maria del Pilar Maspons Labrós», *Diccionari Biogràfic de Dones*, <www.dbd.cat> [data de consulta: gener 2012].
- (2011b): «Joaquima Santamaria i Ventura», *Diccionari Biogràfic de Dones*, <www.dbd.cat> [data de consulta: gener 2012].
- PALAU, M. (2004): «Identitat de gènere de les dones catalanes a l'inici del segle xx», dins M. SUNYER, R. PUJADAS i P. POY (ed.), *Literatura i identitats*, Valls, Cossetània, p. 11-36.
- PRATS, LL.; LLOPART, D.; PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- REAL, N. (2006): *Dona i literatura a la Catalunya de preguera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROCAS, I. (2004): *Refrany i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*; edició a cura de Rosa Angelats i Pep Vila, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell.
- ROMA, F. (1998): «Dona i excursionisme: una passejada per la literatura excursionista de muntanya», <http://www.francescroma.net/web/genere.pdf> [data de consulta: desembre 2011].
- RondCat: Cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <http://www.sre.urv.cat/rondcat> [data de consulta: març 2012].
- SANMARTÍ, C. i SANMARTÍ, M. (2010): *Catalanes del IX al XIX*, Vic / Tarragona, Eumo / Publicacions URV.
- SEGURA, I. (2007): *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. 1909-2003*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Barcelona.
- SERRA I PAGÈS, R. (1926): *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexeables en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*, Barcelona, Estampa de la Casa Miquel-Rius.
- SOLER I AMIGÓ, J. (2010): *Joana Vidal, folklorista*, Valls, Cossetània.
- UTHER, H. (2004) [ATU]: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, FFC 284, 285, 286, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.
- Vanguardia, La*: <<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca>> [data de consulta: gener 2012].
- VENTOSA, M. (1910): *Ulises y Polifemo en la rondallística catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç, Publicacions de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya 3.
- VIDAL, J. (1906): «“Las mil i una nits” y las rondallas catalanas», *Art jove* 1, núm. 1 (15 de desembre de 1905), 5-10.

ANNEX I. Llistat de Dones folkloristes

		General		Publicacions periòdiques			
		EC	DBD	BCEC	C	F	LPC
1.	[...] i [...], Maria M. (de Fernández)						
2.	Alàrcia i Reig, Anna						.
3.	Anfruns i Torres, Maria (de Gelabert)	.	.				
4.	Armengol i [...], Agnès (de Badia)	.				.	
5.	Artigas i [...], Maria						
6.	Aymat i [...], Anna						
7.	Bagués i [...], Montserrat						
8.	Baldó i Massanet, Maria (de Serra/de Torres)	.	.			.	
9.	Ballarín i [...], Carme (de Poal)						
10.	Barca i [...], Glòria						
11.	Bardolet i Boix, Antònia					.	
12.	Bargués i [...], Carmen (de Gost)						
13.	Bassa i Rocas, Maria Gràcia (Gràcia B. de Llorens)	.				.	
14.	Bofill i [...], Carme						
15.	Bonnemaizon i Farriols, Francesca (de Verdaguer)	.	.				
16.	Bosch i [...], Hirma						
17.	Bosch i [...], Ilda						
18.	Bosch, Roser						
19.	Brichs i [...] Josefa (de Sabaté),						
20.	Brunet i [...], C.						
21.	Caballeria i [...], Mercè						
22.	Cabot i [...], Maria						
23.	Cardús i [...], Montserrat					.	
24.	Carmagnes i [...], Rosa						
25.	Castellet i [...], Caterina (de Serra)						
26.	Coca i [...], Concepció (de Velloso)						
27.	Corominas i [...], E.						
28.	Cortés i [...], Maria Lluïsa						
29.	Cots i Verdaguer, Adela (de Campos)						
30.	Domènech i Escoté, Maria	.	.			.	
31.	Estartús i [...], Emilia (de Marimón)						
32.	Fanlo i [...], Dolors						
33.	Farnés i [...], Júlia			.		.	
34.	Farré i [...], Enriqueta						
35.	Fernández i [...], Maria						
36.	Ferré i Gomis, Adelaida (de Ruíz-Narváez)	.	.			.	
37.	Fina i Vergés, Manela (de Samper)					.	
38.	Flaquer i [...], Consol (de Mora)						
39.	Fontrodona i [...] 'germanes'						
40.	Freixas i Cruells, Narcisa (de Petit)						
41.	Gassiot i Llorens, Emilia						
42.	Gabarró i [...], Dolors						
43.	Genové i [...] 'germanes'						

					Fons bibliogràfics		Altres	
LVM	ATP	Cat	BCEL	LVC	CCUC	BC	M	Deix.
								.
					.	.		.
						.		
								.
								.
								.
		.			.	.		.
								.
								.
								.
								.
				.	.	.		
								.
		.						.
								.
								.
								.
			.					.
								.
							.	.
								.
							.	.
					.	.		.
					.	.		.
					.	.		.
								.
								.
	.	.			.	.	.	.
								.
								.
								.
	.							.
								.
								.

		General		Publicacions periòdiques			
		EC	DBD	BCEC	C	F	LPC
44.	Granell i [...], M.						
45.	Gumà i [...], Dolors						
46.	Herp i [...], Maria del Pilà						
47.	Labaila i [...], E.						
48.	Lalueza i [...], Trinidad						
49.	Llorens i [...], Matilde (de Gassiot)						
50.	Llorens i Carreras, Sara (de Serra)	.	.			.	
51.	Maleras i [...], Àngela						
52.	Mata i [...], Gumersinda				.		
53.	Miquel i [...], Francesca (de Capdevila)						
54.	Miquel i Solà, Montserrat						
55.	Mirapeix i [...], Maria (de Mirapeix)						
56.	Morató i [...], Concepció						
57.	Muntadas i [...] 'germanes'						
58.	Oller i Rabassa, Maria				.		
59.	Orriols i [...], Antònia						
60.	Pagès i [...], Rosa (de Sagú)						
61.	Parcerisa i [...], Joana (de Muñoz)						
62.	Pascual i [...], Delfina (de Trius)						
63.	Pascual i [...], Encarnació (de Maurell)						
64.	Patxot i Rabell, Maria						
65.	Pellicer i [...], C.						
66.	Pi i Sunyer, Maria (Roser de Lacosta)						
67.	Picó i [...], Dolors						
68.	Planas i Regordosa, Consol						
69.	Planas i Regordosa, Rosa (de Pons)						
70.	Pons i [...], M. Lluïsa					.	
71.	Queraltó i [...], 'germanes'						
72.	Queraltó i Latorre, Anna					.	
73.	Quinquer i [...], Antònia						
74.	Reixach i [...], Carme						
75.	Rocas i Romagosa, Irene						
76.	Roig i [...], Carme (de Vilardaga)						
77.	Romeu i [...], Joana						
78.	Roquer i [...], Núria (de Vilarrasa)						
79.	Solà i [...], Antònia (de Miquel)						
80.	Solà i [...], Maria						
81.	Soler i [...], Ramona						
82.	Solsona i Querol, Josefina						
83.	Torras i [...], Emilia (de Plana)						
84.	Torras i [...], Teresa (de Llimona)						
85.	Torres i [...], Carme						
86.	Truñó i [...], Elena						
87.	Ventosa i Clavell, Mercè (de Marca)					.	
88.	Vidal i Tarragó, Joana (de Soler)	.	.			.	
89.	Vivó i [...], Maria (de Nin i Silva)						

					Fons bibliogràfics		Altres	
LVM	ATP	Cat	BCEL	LVC	CCUC	BC	M	Deix.
								.
								.
								.
								.
								.
								.
					.	.	.	.
	.				.	.		
								.
								.
								.
								.
								.
		.						.
								.
								.
								.
								.
							.	.
								.
								.
								.
					.			.
								.
								.
								.
					.	.		.
								.
	.							.
								.
								.
	.							.
								.
								.
		.			.	.		.
		.			.	.		.
								.

ANNEX 2. Fons bibliogràfiques que donen notícia de l'activitat folklòrica de les dones recollides al quadre de l'ANNEX 1

Sigles	Títol	Inici / Fi de la publicació	Estat del buidat
ATP	<i>Arxiu de Tradicions Populars</i>	1928-1935	en procés
BCEC	<i>Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya</i>	1891-1938	en procés
BCEL	<i>Butlletí del Centre Excursionista de Lleida</i>	1908-1926	tot
C	<i>Catalunya: revista literària quinzenal</i>	1903-1905	tot
Cat	<i>Catalana, revista setmanal</i>	1918-1926	tot
	Catàleg col·lectiu de les Universitats Catalanes	-	tot
DBD	<i>Diccionari Biogràfic de Dones</i>	-	tot
EC	<i>Enciclopèdia Catalana</i>	-	tot
F	<i>Feminal</i>	1907-1917	tot
LPC	<i>Lo Pensament Català</i>	1900-1902	tot
LVC	<i>La Veu de Catalunya</i>	1891-1898	tot
LVM	<i>La Veu del Montserrat</i>	1878-1901	tot
M	Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya	-	en procés

ANNEX 3. Mostra d'una fitxa de la base de dades FileMaker

Dones Folkloristes

Folklorista Ferré i Gomis, Adelaida **Signatura** Adelaida Ferré

DADES BIOGRÀFIQUES Naixement Barcelona 1881.02.24 Defunció Barcelona 1955.03.09

DADES BIBLIOGRÀFIQUES Bibliografia De Adelaida Ferré. "Rondalles. La ventafochs". Catalunya I, núm. 39 (15 de febrer, 1905): 33-34.
 Data 1905.02.15 Referència completa

Contingut Rondalla [ATU 480 + ATU 510A].

Remissió Bibliofolk **Localització** Catalunya I, núm. 39

Observacions